

Денисюк О. Я.

перший заступник директора ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, denysiuk.oksana@gmail.com

Суліменко Д. А.

завідувач сектору навчальних закладів відділу статистики і аналітики дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, dmytrosulimenko@gmail.com

Дронь Т. О.

провідний фахівець сектору навчальних закладів відділу статистики і аналітики дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, tatyana-osvita@ukr.net

РІВНИЙ ДОСТУП ДО ЯКІСНОЇ ОСВІТИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В ОПОРНИХ ШКОЛАХ

Анотація. Розглянуто ключові аспекти забезпечення рівного доступу до якісної освіти шляхом створення ефективного освітнього простору, тобто організації інклюзивного навчання в опорних школах. Здійснено аналіз міжнародного досвіду організації дистанційного навчання та забезпечення умов для інклюзивної освіти. Відстежено динаміку створення опорних навчальних закладів у розрізі областей та окреслено основні проблеми функціонування опорних шкіл на початковому етапі. Акцентовано увагу на результатах моніторингового дослідження імплементації інклюзивного навчання в опорних школах.

Ключові слова: рівний доступ до освіти, інклюзивна освіта, освітній простір, опорні школи.

Рис. 1. Літ. 7.

JEL classification: H52, I21, I22, I28

Процес реформування національної освіти передбачає розв'язання низки за давних проблем, серед яких було і залишається актуальним питання рівного доступу до якісної освіти. Надання якісних освітніх послуг здобувачам освіти незалежно від їх соціального стану, місцевості проживання, фінансової спроможності, інших супутніх чинників є першочерговим соціально-гуманітарним завданням держави.

Науковий дискурс з цієї проблематики, зокрема питання організації інклюзивного навчання для учнів з особливими освітніми потребами, знайшов своє віддзеркалення у дослідженнях таких українських учених як: А. Васильченко, Л. Гриневич, Н. Левчук, Т. Лукіна, Е. Лібанова, О. Ляшенко, Н. Сидорчук, Н. Софій. Проте у наукових працях недостатньо широко висвітлювалася проблема організації інклюзивного навчання.

© Денисюк О. Я., Суліменко Д. А., Дронь Т. О., 2018

чання у опорних школах. Створення опорних закладів освіти та організація інклюзивного навчання наразі є особливо актуальними у контексті впровадження освітніх реформ.

Виходячи з актуальності даної теми, метою статті є дослідження ключових аспектів організації інклюзивного навчання для надання рівного доступу до якісної освіти.

У сучасних умовах парадигма цінностей українського соціуму зазнає значних змін, зорієнтованих на гуманізацію суспільних відносин. Реформування освітньої сфери скероване як на гуманізацію, так і на реалізацію принципу дитиноцентризму.

Існує достатньо напрацьованих механізмів подолання нерівності в доступі до якісної освіти. Разом з традиційними з'являються і нові. Один із інноваційних механізмів в системі загальної середньої освіти – організація опорних шкіл. Опорна школа – новий за формою організації та структурою заклад загальної середньої освіти, що є осередком єдиного освітнього простору, забезпечує рівний доступ до якісної освіти усім особам, має сучасний рівень матеріально-технічного й кадрового забезпечення; забезпечує профільне навчання у старшій школі відповідно до рамкового закону «Про освіту».

Перший етап створення мережі опорних шкіл (далі – ОШ) розпочався з 2013/2014 і до 2016/2017 н. рр., було реорганізовано 485 навчальних закладів зі зміною їх ступеня. Наразі створення опорних шкіл і філій триває.

Функціонування опорних шкіл у контексті реформування системи загальної середньої освіти передусім спрямовано на вирішення кількох суттєвих проблем: по-перше, подо-

лання відмінностей у якості загальної середньої освіти сільських та міських шкіл [1]; по-друге, відновлення балансу щодо рівного доступу до освітніх послуг для учнів міських і сільських шкіл; по-третє, зменшення невиправдано високих витрат держави на утримання малокомплектних сільських шкіл із розрахунку на одного учня [2].

Згідно з новим Законом України «Про освіту» «опорний заклад освіти – це заклад загальної середньої освіти, що має зручне розташування для підвезення дітей з інших населених пунктів, забезпечений кваліфікованими педагогічними кадрами, має сучасну матеріально-технічну і навчально-методичну базу та спроможний забезпечувати на належному рівні здобуття профільної освіти» [3]. За своєю структурою опорна школа разом з філією (філіями) становить єдиний загальноосвітній заклад. Передбачено, що філія – це школа I ступеня (початкова школа), хоча за рішенням засновника можуть бути філії I–II ступеня (початкова й основна школа) [4].

Зasadничі принципи організації опорної школи:

- початкова школа, що є філією опорної, або входить безпосередньо до її складу, максимально наближена до місця проживання учня;

- наявна зручна та якісна інфраструктура доріг для організації підвезення учнів/учителів/педагогічних працівників з інших населених пунктів та/або навчальних закладів;

- реорганізований заклад загальної середньої освіти повинен бути осередком єдиного освітнього простору, що передбачає: дотримання принципів державної освітньої полі-

тики, виконання вимог до освіченості учнів відповідно до Державного стандарту, створення рівного доступу до освіти для всіх учнів і вихованців, створення єдиного відкритого інформаційного простору, забезпечення високого фахового рівня кадрового складу педагогічних працівників, організація доступних, комфортних, інноваційних умов навчання тощо;

- забезпечення рівного доступу до якісної освіти усім особам, у тому числі з особливими освітніми потребами;

- створення сучасного рівня матеріально-технічного забезпечення, у тому числі відповідно обладнаних кабінетів і лабораторій [5].

Правовий статус, порядок утворення та основні засади діяльності опорної школи регламентовано Положенням про освітній округ, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 777 (зі змінами) [6].

Процес розбудови мережі опорних шкіл напряму пов'язаний із реформаторськими процесами децентралізації, оскільки новоствореним об'єднаним територіальним громадам делеговано право самостійно вирішувати питання доцільності і необхідності створення у своїх адмі-

ністративно-територіальних межах опорного навчального закладу. На початок 2016/2017 н. р., за даними Міністерства освіти і науки України, мережа складалася зі 137 опорних шкіл і 360 філій у всіх регіонах, окрім Закарпатської області й тимчасово окупованої території АР Крим. Станом на 31 січня 2017 р. функціонувало уже 178 опорних шкіл і 511 філій. Організація опорних шкіл наразі продовжується і, за оперативною інформацією місцевих органів управління освітою, на 1 листопада 2017 р. в Україні діє мережа, що нараховує 450 опорних закладів освіти і 900 філій [7, с. 130–131] (рисунок).

Лідирують за кількістю опорних шкіл станом на 1 листопада 2017 р. Кіровоградська, Львівська, Київська і Житомирська області. Разом з тим активно розвивається мережа опорних закладів Одеської області (кількість опорних шкіл збільшилася в 12,5 разів у порівнянні з 2006 і 2007 рр.), Полтавської області (у 7 разів); Волинської області (у 6 разів). Найповільніше просувається процес організації опорних закладів у Луганській, Івано-Франківській, Черкаській і Чернівецькій областях [7, с. 131].

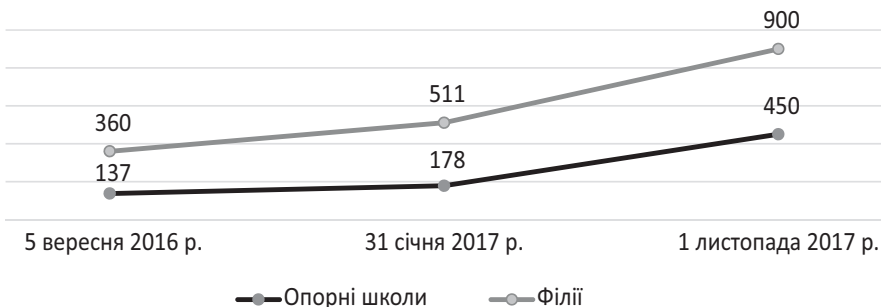

Рисунок. Динаміка розвитку мережі опорних шкіл і філій в Україні, од.

Побудовано авторами за даними Міністерства освіти і науки України.

Процеси реформування в Україні мають певну специфіку порівняно з країнами, які пройшли шлях аналогічних трансформацій. Головна відмінність, на нашу думку, полягає у пришвидшених темпах реформування, що підвищує ймовірність помилкових кроків під час здійснення змін. Тому доцільно максимально використовувати позитивний світовий досвід, дотичний до українського реформаторського мейнстріму задля уникнення ризиків та помилок. З огляду на це цілком виправданим є вивчення успішного досвіду ряду європейських країн, США, держав Латинської Америки, де існує інституція опорних шкіл. З метою ознайомлення українських освітян, управлінців, учених зі специфікою роботи опорних шкіл у світовому освітньому просторі представництво Світового банку в Україні організувало відео-конференцію з питань функціонування опорних шкіл у різних країнах світу (01.06.2017, Київ, Україна) [7, с. 131–132]. У країнах, де успішно діють опорні заклади, застосовується принцип стратегічного планування наповнюваності шкіл і класів з урахування ситуативного (місцевого) фактору. Це досягається завдяки аналізу, що базується на достовірних, актуальних статистичних даних, які сприяють здійсненню прогнозів щодо оптимізації неефективної мережі закладів освіти. Релевантні статистичні дані є надійним джерелом інформації для органів управління освітою для прийняття виважених управлінських рішень. Моніторинг діяльності опорних шкіл є додатковим інструментом для панорамного бачення проблем і викликів щодо їх функціонування. Саме цьому на-

прямку приділяється особлива увага в європейському освітньому просторі, країнах Північної та Південної Америки.

Міжнародні освітні експерти, вивчаючи інституційний розвиток опорних шкіл, узагальнили типові помилки, яких важливо запобігти на перших етапах організації таких закладів. Серед них – відсутність на рівні держави стратегічного бачення, моделі розвитку й мети функціонування опорних шкіл. Експерти зазначають, що першим кроком до створення й успішного функціонування опорних шкіл має бути вироблення політики на рівні держави через центральний орган управління освітою щодо засадничих принципів функціонування опорних закладів; підготовка нормативно-правової бази, що визначає специфіку організації освітнього процесу. Наступним важливим кроком є оприлюднення і доведення державної політики до широких верств, залучення до співпраці місцевих громад, батьків, учителів.

Однією з умов успішного функціонування опорної школи, реалізації засадничих принципів її організації є забезпечення рівного доступу до якісної освіти усім особам, у тому числі з особливими освітніми потребами. Міжнародний досвід країн, де створені і працюють опорні школи, демонструє виключну увагу урядів до організації належних умов навчання та виховання дітей з особливими потребами у таких закладах. За висновками освітніх експертів Світового банку, загальною тенденцією щодо створення єдиного освітнього простору є організація дистанційного навчання та забезпечення умов для інклюзивної освіти (через ту ж таки форму дистанційно-

го навчання, зокрема). Наприклад, у Канаді, країнах Латинської Америки, де велика увага приділяється інклюзивній освіті, учні і вчителі забезпечені ноутбуками, комп'ютерами, іншими засобами для здійснення дистанційного навчання. Орієнтація на створення єдиного інформаційного простору виявила у цих країнах низку проблем. Так, в Аргентині через низьку комп'ютерну грамотність учителів, відсутність у них навичок володіння сучасними комп'ютерними технологіями виникла потреба у додатковому навчанні шкільних педагогів новітнім ІКТ-технологіям для забезпечення дітей з особливими потребами сучасними формами навчання. В Україні було проведено ряд досліджень щодо рівня комп'ютерної грамотності вчителів і виявлено схожі проблеми, без подолання яких неможливо забезпечити дистанційне навчання для дітей з особливими потребами.

Також експерти зазначали, що обов'язковою умовою для впровадження інклюзивної освіти, зокрема в опорних школах, є організація безбар'єрного доступу до шкільних рекреацій дітей з особливими потребами. Окремо наголошувалось на важливості моніторингу діяльності закладів освіти, аналогічних до опорних шкіл в Україні. Ці та інші висновки міжнародних експертів було покладено в основу дослідження «Функціонування опорних шкіл», проведеного ДНУ «Інститут освітньої аналітики» у квітні 2017 р.

Як зазначалося вище, для розуміння процесів та виокремлення тенденцій в організації освітнього процесу в опорних школах необхідно було отримати валідні дані про їхню діяльність. Разом з тим для моделювання алгоритму успіху функціону-

вання опорної школи потрібно виявити та проаналізувати проблеми та виклики, які доводиться долати директорам під час і після реорганізації закладів загальної середньої освіти в опорні школи з філіями.

Тому доцільним було проведення дослідження, спрямованого на фіксацію стану і виявлення проблем функціонування опорних шкіл на початковому етапі їх створення. Отримані дані забезпечили фахівців, Міністерство освіти і науки України актуальними якісними й кількісними показниками діяльності опорних шкіл для вирішення практичних завдань розбудови їхньої мережі.

У дослідженні «Функціонування опорних шкіл» взяли участь 148 директорів опорних шкіл. На час його проведення мережа опорних шкіл нараховувала 178 закладів. Було опитано 83,1 % від загальної кількості директорів опорних шкіл або 99,3 % від зареєстрованих (149) [7, с. 133].

Одним із завдань дослідження було вивчення стану організації інклюзивної освіти в ОШ, створення умов для інтегрування дітей з особливими потребами в освітній простір опорних шкіл, забезпечення освітнього процесу в інклюзивних класах кваліфікованими вчителями.

Інклюзивне навчання, за визначенням ЮНЕСКО, це «процес звернення і відповіді на різноманітні потреби учнів через забезпечення їхньої участі в навчанні, культурних заходах і житті громади та зменшення виключення в освіті та навчальному процесі» [7]. Інклюзія в освіті – поняття багатомірне і включає аспекти організації доступного і комфортного освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами, створення єди-

ного відкритого інформаційного простору для впровадження дистанційного навчання, забезпечення рівних можливостей для всіх категорій учнів: дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб, дітей національних меншин; створення і впровадження інноваційних умов навчання, підготовка учителів до роботи в інклюзивних класах, розбудова інституції корекційних педагогів тощо. Концепцією і завданням дослідження «Функціонування опорних шкіл» було, зокрема, вивчення стану кадрового потенціалу для забезпечення освітнього процесу включно з інклюзивною освітою.

Організація належного кадрового забезпечення опорних шкіл і філій – одна з важливих умов покращення якості освіти і подолання розриву щодо надання освітніх послуг між містом і селом відповідно до запитів і очікувань учасників освітнього процесу – учнів, батьків, осіб, що їх замінюють. Аналіз стану кадрової політики опорних шкіл виявив ряд закономірностей і тенденцій. Зокрема, кожний четвертий директор (23 %) зазначив, що після реорганізації навчального закладу в опорну школу збільшилась кількість учителів, які викладають навчальні предмети відповідно до отриманої педагогічної спеціальності.

На час проведення дослідження (квітень 2017 р.) було зафіксовано, що у 92 опорних школах навчаються діти з особливими потребами (це 64 % опорних закладів, що взяли участь в опитуванні). Найбільша кількість дітей з особливими освітніми потребами шкільного віку, які навчаються в інклюзивних класах опорних шкіл, зафіксована в Київській (14 осіб), Кіровоградській (12 осіб) та Львівській (12 осіб) областях. Ключова роль учи-

теля в організації інклюзивної освіти є беззаперечною. Умовою успішної та ефективної включеної освіти є професійні компетенції педагога щодо роботи з дітьми з особливими потребами. Не менш важливою складовою є гуманістична налаштованість учителя на прийняття і сприйняття дитини з особливими освітніми потребами; висока мотивація до реалізації інклюзивної освіти, належний рівень володіння інформаційно-комунікаційними технологіями для організації дистанційного навчання тощо. Дослідження «Функціонування опорних шкіл» вивчало питання стану забезпечення опорних шкіл педагогічними працівниками. Зазначимо, що на час його проведення серед педагогічних посад найбільше опорні навчальні заклади потребували логопедів (41,1 %) і корекційних педагогів (29,7 %) [6, с. 133].

Організація комфортного освітнього середовища в площині архітектурної доступності новостворених опорних шкіл є складовою проведення дослідження.

Аналіз отриманих результатів засвідчив наявність певних тенденцій в організації комфортного освітнього простору. Так, забезпечені пандусами на момент створення були опорні школи шести областей – Вінницької, Івано-Франківської, Миколаївської, Черкаської, Донецької, Хмельницької (28 % від загальної кількості), вільним доступом до санітарно-гігієнічних приміщень – опорні заклади трьох областей (23,1 % від загальної кількості), вільним доступом до навчальних кабінетів і спортивних залів – школи трьох областей (16,9 % від загальної кількості) [6, с. 134]. Відтак спостерігався дисбаланс між компо-

нентами, які формують архітектурну доступність для дітей з особливими потребами, що порушує принцип рівного доступу до якісної освіти.

Ще одна тенденція в організації умов для інклюзивного навчання була зафіксована під час опитування директорів опорних шкіл: у рамках дослідження було запропоновано вбудувати пріоритетну шкалу щодо покращення матеріально-технічного стану опорного закладу за вісьмома напрямками, які недостатньо профінансовані. Напрямок «Облаштування, необхідне для навчання дітей з особливими освітніми потребами» визначили пріоритетним 29 % директорів, відповідно він зайняв шосту позицію серед представлених восьми. У дослідженні також взяли участь школи, які не мали жодних пристосованих приміщень для дітей з особливими освітніми потребами (20 закладів освіти).

Критично важливою складовою організації освітнього простору є забезпечення транспортними засобами (шкільними автобусами) для підвезення дітей з особливими потребами. Лише 5,9 % опорних шкіл, на час проведення дослідження, мали пристосований автобус для учнів з фізичними обмеженнями. Потребували автобусів з відповідними пристосуваннями 113 опорних шкіл. Разом з тим постановою уряду від 19 квітня 2017 р. № 289 [3] унесені зміни до пункту 2 «Положення про освітній округ», які безпосередньо стосуються створення належних умов для підвезення дітей з особливими потребами, зокрема тих, що пересуваються на колісних кріслах.

Процес створення опорних шкіл триває. У 2017/2018 н. р. в Україні функціонувало 450 опорних закла-

дів. Важливим завданням є вивчення, аналіз і фіксація динаміки змін щодо забезпечення комфортного освітнього простору для дітей з особливими потребами. Аналіз оперативних даних засвідчив значне покращення стану з архітектурною доступністю. Так, із 450 закладів освіти архітектурна доступність організована в 438 опорних школах, кількість класів з інклюзивним навчанням становить 473 (практично у кожній опорній школі). Кількість дітей з особливими потребами, що навчаються в ОШ, становить 1811 осіб. Таким позитивним змінам, безумовно, посприяла цільова освітня субвенція на інклюзивну освіту у розмірі 209 млн грн, яку Кабінет Міністрів вперше заклав у бюджет 2017 р.; на 2018 р. урядом заплановано збільшення цільової субвенції на розбудову інклюзивного навчання більше ніж у два рази порівняно з 2017 р. (проект бюджету – 509 млн грн) [6, с. 135]. При цьому відповідальність за створення умов для навчання дитини з особливими освітніми потребами покладено на місцеві органи влади, які зобов'язані забезпечити фінансування усіх необхідних витрат на підготовку школи до відкриття інклюзивного класу.

Для успішної реалізації проекту «Розбудова системи опорних шкіл в Україні» важливо зважити усі «pro et contra», проаналізувати і оцінити ризики, визначити шляхи їх запобігання. Досягненню цієї мети сприяє вивчення світового досвіду функціонування опорних закладів, розповсюдження алгоритму успішної діяльності новостворених опорних шкіл в Україні, доведення такої позитивної практики до широких верств корис-

тувачів освітніх послуг, особливо батьків учнів, осіб, що їх замінюють; отримання надійних статистичних даних та актуальної інформації щодо опорних шкіл для подальшого аналізу та формування на його основі висновків та рекомендацій.

Отже, упровадження системи інклюзивної освіти є невід'ємною складовою функціонування опорних шкіл. Успішність цього процесу залежить від реалізації низки системних завдань, серед яких першочерговими є наступні:

1. Зручне розташування навчального закладу для підвезення дітей з різних населених пунктів.

2. Забезпечення кваліфікованими педагогічними кадрами з відповідною підготовкою для роботи з дітьми з особливими потребами, а також штатними одиницями корекційних педагогів.

3. Наявність сучасного рівня матеріально-технічного забезпечення відповідно до потреб дітей з особливими потребами (виконання вимог

щодо архітектурної доступності приміщень навчального закладу).

4. Забезпечення рівного доступу до якісної освіти усім особам, у тому числі з особливими освітніми потребами.

5. Створення єдиного інформаційного простору для організації дистанційного навчання для дітей з особливими потребами.

6. Збір надійних статистичних даних для отримання актуальної інформації щодо опорних шкіл та організації інклюзивного навчання для подальшого аналізу та прийняття на його основі виважених управлінських рішень.

7. Доведення до широкого кола користувачів освітніх послуг, батьків, громад ОТГ, громадських організацій позитивного досвіду роботи опорних навчальних закладів; оприлюднення інформації про інклюзивні класи, форми і методи навчання в них.

8. Здійснення постійного моніторингу функціонування опорних шкіл.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/>.

2. Герчинський Я. Фінанси освіти в Україні: окремі стратегічні питання. Київ : Юстон, 2017. С. 129.

3. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-19. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page> (дата звернення 12.02.2018).

4. Про затвердження Положення про освітній округ : постановою Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 № 77. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/777-2010-%D0%BF> (дата звернення 13.02.2018).

5. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249613934> (дата звернення 15.02.2018).

6. Інформаційно-аналітичне забезпечення освітньої реформи в Україні : монографія / за ред. С. Л. Лондара ; ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Київ, 2017. URL: <http://iea.gov.ua/public/> (дата звернення 13.02.2018).

7. Policy Guidelines on Inclusion in Education: UNESCO. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0017/001778/177849e.pdf> (дата звернення 13.02.2018).

Oksana Denysiuk, Dmytro Sulimenko, Tetiana Dron

EQUAL ACCESS TO QUALITY EDUCATION THROUGH THE PRISM OF ORGANIZING INCLUSIVE EDUCATION IN HUB SCHOOLS

Abstract. *The article examines one of the aspects of the reform of secondary education – the establishment of hub schools. Hub schools are considered as an innovative mechanism for ensuring equal access to quality education for all kind of students, including those with special educational needs in accordance with the Law of Ukraine «On Education». The article analyzes the state of readiness of hub schools for the implementation of inclusive education, in particular the creation of a common educational space, architectural accessibility, and the availability of appropriate staff and methodological support for working with children with special educational needs. The article uses the data of the monitoring study «Hub schools functioning» conducted by the State Scientific Institution «Institute of Educational Analytics», on the basis of which conclusions on fundamental principles of hub school organization were formed. The authors examined the international experience of organizing inclusive education in hub schools, in particular distance education, the use of modern information and communication technologies, and the creation of an effective information space for equal access to quality education for children with special needs. The article states that the process of establishing hub schools continues. In the 2017/2018 academic year, 450 hub schools operated in Ukraine. An important task is to study the dynamics of changes in providing a comfortable educational space for children with special needs. A number of recommendations for the implementation of inclusive education in the newly established hub schools are proposed.*

Keywords: *educational space, equal access to education, inclusive education, hub schools.*